

Oversigter

Soldater er også mennesker

OM FORSKNINGEN I DANSK 1700-TALS MILITÆRHISTORIE OG NEW MILITARY HISTORY

AF

LARS B. STRUWE

Udskrivningen af karle til den forhadte landmilits og stavnsbåndet har i mere end et århundrede været det primære tema for de professionelle historikere, der har skrevet om den danske hær i 1700-tallet. Inden for de seneste år er der imidlertid sket en ændring i de professionelle historikers holdning til militæret. Dette kommer til udtryk i et par afhandlinger af blandt andre Tyge Krogh og Karsten Skjold Petersen.

Denne nye holdning til militærhistorien inden for dansk historieforskning har Knud J.V. Jespersen og Kristian Hvidt til dels beskrevet i *Militært Tidsskrift* nr. 4 1996. I artiklen argumenterede de for, at militærhistorie var ved at blive et seriøst emne for danske historikere, efter at emnet havde været faux pas som en følge af den radikale historikertradition.¹ Det af dem beskrevne brud kan delvis ses som indførelsen af *new military history* med ca. 30 års forsinkelse set i forhold til resten af Europa. I det følgende vil der blive redegjort for den nyere forskning i det danske militær i 1700-tallet, der for en dels vedkommende må ses som en følge af dette brud. Forskningen vedkender sig ikke nødvendigvis sit tilhørsforhold til *new military history*, men den står ifølge denne oversigt i det mindste delvis i gæld til den.

¹ Der må dog stilles spørgsmålstegn ved, om det er den radikale historikertradition, der har hele skylden for, at danske historikere ikke har forsket i militærhistorie. Allerede Ludvig Holberg angreb i *Dannemarks Riges Historie* fra 1732 andre forfattere for kun at beskæftige sig med krige, feltslag og belejringer (Holberg tredje side i *Fortale til Læseren*). Der er således noget, der tyder på en langt ældre dansk tradition for at tage afstand til militærhistorie.

Med den forandrede holdning til militæret bliver vores forståelse af Danmarkshistorien mere komplet. Militæret prægede ikke blot statens udgifter med op mod to tredjedele af de samlede udgifter, men også statens indbygges hverdag.² På trods af den sædvanlige fremstilling af Danmark i 1700-tallet som en stat i fred – med undtagelse af Store nordiske Krig – var der i de større byer til stadighed en militær tilstedeværelse i form af uniformerede vagter, uniformerede soldater på orlov eller soldater, der udførte daglejerarbejde. På landet måtte man bl.a. finde sig i at få udskrevet karlene til landmilitsen eller hestene til kavalieriet. Det, den nyeste forskning griber fat i, er da heller ikke den klassiske krigshistorie, men bl.a. soldaternes sociale forhold, straffepraksis og den teknologiske udvikling – alle områder som *new military history* beskæftiger sig med.³

Dansk historieskrivning har kun i ringe grad sammenlignet danske forhold med udenlandske. Dette har medført, at hvad der var normalen i det europæiske 1700-tals samfund, ofte kommer til at fremstå som et specielt forhold i dansk historieskrivning. I det følgende vil der derfor blive redegjort for begrebet *new military history* og peget på international forskning i forbindelse med danske forskningsresultater. Tesen om den lange fred i 1700-tallet vil blive diskuteret, ligesom de nyeste danske forskningsresultater vedr. militærets sociale forhold, kampen om karlene og deres ulyst til militærtjeneste vil blive behandlet. I kampen om karlene indgik også diskussionen om værnepligt og patriotisme. Forskningen om hvervning, udskrivning eller værnepligt vil derfor

² 1700-tallets militær var delt i to værn: hær og flåde. Hærens udgifter udgjorde ca. to tredjedele af de samlede militære udgifter. Den øverste militære ledelse lå principielt hos kongen, men til daglig var den uddelegeret til de militære kancellier og til de militære chefer. Se nærmere herom i f.eks. Forsvarskommandoen: *Ved forenede kræfter. Forsvarets øverste militære ledelse. Forsvarschefembedet og forsvarets udvikling 1950-2000*, København 2000, der inkluderer et kapitel om den øverste militære ledelse fra enevælden og frem til 2. Verdenskrig.

³ Den klassiske militærhistorie i form af f.eks. slaghistorie eller regimentshistorier, som der fortsat produceres en del af, specielt af historisk interesserede officerer eller enhederne selv i forbindelse med jubilæer, vil som hovedregel ikke blive inddraget i denne oversigt. Oversigten skal ej heller ses som komplet for så vidt angår, hvad der falder inden for begrebet *new military history*, men ses som en guide til de vigtigste publikationer. Ligeledes begrænses vinklen til det primært danske. For Norges vedkommende henvises der til det nye norske fembindsværk *Norsk forsvarshistorie*, hvor første bind udkom i 2000 på Eides Forlag i Bergen i et samarbejde mellem det norske forsvarsministerium og det norske Institut for forsvarsstudier.

også blive berørt.⁴ Vægten i artiklen er lagt på hæren. For flådens vedkommende er der gennem årene foregået en del forskning i bl.a. teknologihistorie og den forbindelse i behovet for træ til skibsbyggeriet.⁵

New military history

Opkomsten af *new military history* må i høj grad tilskrives professor Michael Howard, der i 1950'erne underviste i *War Studies* ved Kings College i London. I sin undervisning og i flere af sine artikler fra denne periode indsatte han militærhistorien i en social kontekst.⁶ Howard understregede, at militærhistorien skulle studeres i bredden, i dybden og i sin kontekst i form af de politiske, sociale og økonomiske forhold, som et forsvar må operere indenfor.⁷ *New military history* byggede på historiefagets generelle tilnærmelse til socialhistorien og statsvidenskabens i 1950'erne og 1960'erne. Endvidere medførte *new military history* en tilnærmelse mellem civilt uddannede og militært uddannede historikere, og krigen forsvandt delvis ud af militærhistorien, der nu satte individet i centrum.⁸ Ændringer i arkivpolitikken gjorde, at man både fik en øget adgang til de militære arkiver i Storbritannien, og at der blev givet adgang til yngre materiale. Dette forøgede markant muligheden for at drive forskning baseret på skriftlige kilder. Dette er et forhold, man næppe bør undervurdere, idet man derved kunne føre militærhistorisk forskning ud fra noget nær optimale faghistoriske krav.⁹ Den britiske historiker John Keegan kan ses som Howards arvtager. Keegan lægger

⁴ Inspiration til artiklen fandt jeg under samtaler med professor dr. phil. Ole Feldbæk, som jeg gerne vil takke for god vejledning gennem årene. En særlig tak skal rettes til mag. art. Kamma Struwe, arkivar cand. mag. Ole Magnus M.B. Andersen og museuminspektør cand. mag. Asser Amdisen, der alle har været rede til at diskutere emnet.

⁵ Se f.eks. Frank Allan Rasmussen: Kampen om skoven. Flådens tømmerforbrug i sidste halvdel af 1700-tallet, i *Søfart Politik Identitet tilegnet Ole Feldbæk*, red. Hans Jeppesen et. al., Handels og Søfartsmuseet på Kronborg, Søhistoriske Skrifter XIX 1996, s. 227-244.

⁶ Tim Travers: The Development of British Military Historical Writing and Thought from the Eighteenth Century to the Present, i *Military History and the Military Profession*, red. David. A. Charters, Marc Milner & J. Brent Wilson. Connecticut - London 1992, s. 38.

⁷ Howard, Michael: The Use and Abuse of Military History, i *The Causes of Wars*, red. Michael Howard, 2. udg., Cambridge, Massachusetts 1984, s. 195-197, første gang publiceret i 1961.

⁸ Allan R. Millet: American Military History: Clio and Mars as »Pards«, i *Military History and the Military Profession*, red. David A. Charters, Marc Milner & J. Brent Wilson. Connecticut - London 1992, s. 11-13 og Travers 1992, s. 38.

⁹ Travers 1992, s. 38.

også meget vægt på socialhistorien. Han har således prøvet at beskrive krigen oplevet fra neden – fra den enkelte soldat – en beskrivelse af krigen som den opleves på individniveau – i modsætning til klassisk militærhistorie, der er en beskrivelse af slag og af politiske begivenheder, og som ofte ser tingene fra oven.¹⁰ Generelt kan man inddele *new military history* i tre hovedområder: 1. teknologihistorie, 2. socialhistorie og 3. sikkerhedsstudier.¹¹ Man er således søgt væk fra den klassiske militærhistorie, der var præget af slaghistorie (man kunne vælge at kalde det for krigshistorie), hvis genstandsfelt var de »sidste 400 meter« til en væsentlig bredere militærhistorie, der beskæftiger sig med og søger at rette militærhistorien mod en bredere historisk vinkel.

New military history er ikke en rent angelsaksisk tradition, men findes også i bl.a. Frankrig. Den franske historiker André Corvisier peger i forordet til *Histoire militaire de la France* (1992) på, at den franske militærhistorie ligeledes udviklede sig fra »...*histoire militaire au sens traditionnel du terme, mais plutôt d'histoire de militaires*.«¹² Dette skete efter hans mening på baggrund af udviklingen af Annalesskolen samt tilnærmelser fra 1970'erne mellem det militære miljø og historikermiljøet.

Den militærhistorie, som William H. McNeill og til dels Jeremy Black skriver, er også *new military history*, hvor man tager udgangspunkt i en blanding af teknologi- og socialhistorie og indskriver militærhistorien i en overordnet, generelt beskrivende historie.¹³ I denne tradition forklares bl.a. statsbygningen fra 1500-tallet og frem ud fra en tanke om en militærteknologisk revolution, der gjorde det umuligt for mindre fyrster eller bystater at betale de bekostelige og voksende militære udgifter. Denne tradition tager hovedsagelig sit udgangspunkt i diskussionen om den militære revolution, en diskussion der tog fart med Michael Roberts' artikel *The Military Revolution, 1560-1660* fra 1967 og Geoffrey Parkers *The Military Revolution, 1560-1660 – A Myth*, der første gang blev publiceret i 1976.¹⁴ I det militærhistoriske miljø har debatten bølget

¹⁰ John Keegan: *The Face of Battle*. London 1997 (opr. 1976).

¹¹ Don Higginbotham: *The New Military History: Its Practitioners and Their Practices*, i *Military History and the Military Profession*, red. David A. Charters, Marc Milner & J. Brent Wilson. Connecticut - London 1992, s. 137-140.

¹² André Corvisier: *Histoire militaire de la France. 1/ Des origines à 1715*, Paris 1992, s. VIII-IX.

¹³ F.eks. William H. McNeill: *The Pursuit of Power*, Chicago 1982. Jeremy Black, *European Warfare 1660-1815*, London, 1994; Jeremy Black: *War and the World. Military Power and the Fate of Continents. 1450-2000*, New Haven & London 1998.

¹⁴ Disse artikler er genudgivet i antologien *The Military Revolution Debate: Readings on the Military Transformation of Early Modern Europe*, red. Clifford J. Rogers, Oxford 1995.

frem og tilbage om, hvornår denne militære revolution fandt sted, og om der i virkeligheden var tale om flere.¹⁵

På en række punkter har man også i Storbritannien oplevet et væsentligt større samarbejde mellem samfundsvidenskaberne – specielt statskundskab – og historie inden for feltet militærhistorie. Feltet er her ved kommet til at rumme studier af krig som fænomen, årsagerne til krig, studiet af moderne international politik i en historisk kontekst og de primært teoretisk baserede såkaldte strategiske studier. På denne måde har historikere og forskere i international politik kunnet supplere hinanden. I Storbritannien ses dette til dels i den såkaldte *English School* inden for international politik-studiet.¹⁶

Danmark i 1700-tallet – en stat i krig

En af de vigtigste pointer i Gunner Linds artikel *Udskrivning og magt i det gamle danske landbosamfund* er, at den frygt, de danske udskrevne havde, primært må have været en frygt for at komme i krig og ikke, som i den gængse forskning (senest hos Jens Holmgaard), frygten for eksercit-

¹⁵ Den militære revolution som begreb er ikke entydigt, men indeholder følgende elementer: Taktisk ændring på baggrund af nye våben – primært missilvåben såsom musketter. Større hære, da man med musketter kunne nøjes med en kortere uddannelse. Nye komplekse strategier til brug for disse væsentligt større hære. Fæstningerne blev ændret på baggrund af artilleriudviklingen i 1400-tallet. I 1520'erne og 1530'erne gentænkes fæstningsbyggeriet, hvilket medførte nye flade stjerneformede fæstninger (*La trace italienne*) – dette medførte så igen et behov for større hære. Disse større hære medførte et øget administrativt behov, såvel til at styre hærenes forsyninger og mandskab som til at klare de væsentligt forøgede omkostninger. Til dette hører diskussionen om magtstaten/skattestaten. Udviklingen af krudtbaserede skydevåben medførte en udvikling af skibe med kanoner, der virkede som våbenplatforme, og som kunne bruges under erobringen af den ikke vestlige verden. Begrebet *Revolution in Military Affairs* ofte forkortet til RMA må ikke forveksles med den militære revolution, idet RMA dækker over diskussionerne om ændringerne af krigsførelsen i 1900-tallet.

¹⁶ I de nordiske lande, som vi plejer at sammenligne os med, er det påfaldende at iagttage, hvorledes militærhistorie i langt højere grad er en integreret del af den generelle faghistoriske tradition. Således er der i Sverige en lang tradition for faghistoriske arbejder, der omhandler såvel overordnet militærhistorie, regimentshistorie og krigshistorie som indskrivning af militærhistorie i de generelle historiske værker. Denne tradition understreges af, at der i Sverige er ansat 30 personer ved krigsarkivet, mens Forsvarets Arkiver i Danmark er nedlagt som selvstændig enhed under Rigsarkivet. Som en understregning af militærhistorikernes stilling i Sverige kan der peges på, at det svenske rigsarkivs årsskrift i 1998 var helliget Tredivesårskrigen og afslutningen på denne med den Westfalske Fred i 1648. Dette gav sig også til udtryk ved det fællesnordiske Garnisonsbyprojekt, hvor Danmark er iøjnefaldende underrepræsenteret. Projektet vil ikke blive nærmere berørt her. Blot skal der henvises til afslutningsrapporten: Gunnar Artéus (red.): *Nordens garnisonsstäder. Slutrapport från ett försvarsprojekt*. Stockholm 1997.

sen.¹⁷ At officerer og underofficerer ikke skelnede mellem hvervet og udskrevet mandskab fremgik relativt klart ved, at de brugte de samme metoder (prygl) til at uddanne mandskabet med. Hæren var multikulturel og tysksproget indtil 1772, hvilket har været fremmed for de fleste udskrevne. Ligeledes beskriver Holmgaard såvel i sin disputats som i andre arbejder, hvorledes der ikke blev lagt fingre imellem hvad angår eksercitsen. Imidlertid har der frem til i hvert fald 1750 været folk i landbosamfundet, der kunne huske, hvorledes man under Store nordiske Krig oplevede, at lokalsamfundets unge mænd aldrig kom hjem fra kongens tjeneste. Udtagelse til militærtjeneste betød en helt klar mulighed for at komme i krig. Derfor var det ikke kun angsten for prygl eller for den anderledes kultur, som militæret stod for, der har virket afskrækkende for karlene, men ligeledes frygten for krig. Man skal huske, at krig var normaltilstanden i Europa på dette tidspunkt.¹⁸

Danmark havde i 36 procent af årene i 1700-tallet opstillet militærstyrker, der var i krigsberedskab eller involveret i kamphandlinger. Landet var i perioden 1700-1800 involveret i tre krige: Store nordiske Krig i 1700 og 1709-1720. Krigen med Algier, da Deyen af Algier i 1769 opsagde traktaten med Danmark, hvilket i 1770 blev besvaret med et dansk angreb på Algier. Og endelig Tyttebærkrigen 1788-1789 med Sverige, da Sverige i 1788 angreb Rusland, hvorved den gensidige dansk-russiske alliance trådte i kraft. Endvidere var danske styrker i krise eller krigsberedskab 4 gange i perioden. I 1726 opstillede man en eskadre på 8 linieskibe, der sammen med 20 britiske linieskibe blokerede den Finske Bugt for russerne ved Nargø. Året efter opstilledes en tilsvarende styrke. På baggrund af usikkerhed om valget af konge i Sverige (med muligheden for valget af den danske kronprins) udrustede flåden i 1742 18 linieskibe og hæren en styrke på 26.000 mand. I 1743 opstilledes ligeledes store styrker med henblik på en landgang i Skåne.

Ved udbruddet af Den preussiske Syvårskrig var Danmark allieret med Frankrig, der krævede, at Danmark opstillede et korps i Holsten. Dette var med en mandskabsstyrke på omkring 30.000 mand opstillet i perioden 1758-1762 – i 1761 og 1762 med henblik på krig med Rusland. De danske og russiske styrker fik i 1762 føling med hinanden på mecklenburgsk område. Imidlertid trak russerne sig tilbage ved Katharina

¹⁷ Gunner Lind: Udskrivning og magt i det gamle danske landbosamfund, i *Mark og menneske. Studier i Danmarks historie 1500-1800*. Tilegnet Karl-Erik Frandsen, red. Claus Bjørn og Benedicte Fonnesbech-Wulff, Ebeltoft 2000, s. 282.

¹⁸ Lars B. Struwe: *Dansk sikkerhedspolitik i anden halvdel af 1700-tallet - set i lyset af den militære udvikling i Europa, og moderne teorier om alliancer*, upubl. speciale Københavns Universitet 2000, s. 30.

den Stores statskup. I 1769 udrustedes en flåde på 8 linieskibe og 2 fregatter, da forholdet til Sverige i forbindelse med Adolf Frederiks planer om ændringer af den svenske styreform. På baggrund af Gustav III's kup i Sverige i 1772 måtte man i det år og det efterfølgende år foretage kraftige rustninger i Norge af frygt for et svensk angreb. I 1785 måtte man igen opstille større styrker på grund af faren for et svensk angreb, efter at man var blevet klar over svenske planer for et overraskelsesangreb på Danmark og Norge i 1783 og 1784. Yderligere kunne man opregne de gange, danske styrker var udlejet eller udlånt som hjælpetropper som følge af traktatforpligtelser til fremmed krigstjeneste, hvilket skete gentagne gange i perioden. Under Den spanske Arvefølgekrig var f.eks. ca. 12.000 mand udlejet til britisk og hollandsk tjeneste. Under Den polske Arvefølgekrig var et korps på 6.000 mand i østrigsk (kejserlig) tjeneste, og under den russisk-tyrkiske krig (1768-1774) var omkring 400 danske matroser og søofficerer i russisk tjeneste. Endelig havde det danske forsvar mindre sammenstød i form af kampe med pirater, kampen ved Tripoli i 1797 eller sammenstødene med britisk/hannoveranske styrker ved besættelsen af godset Steinhurst i 1737. At være i kongens klæder betød med andre ord en reel mulighed for at komme i krig.

I tilfælde af krig måtte tab naturligtvis påregnes. I slaget ved Helsingborg i marts 1710 kom de danske tab (døde og sårede) op på ca. 5.000 mand. Man skal imidlertid huske, at alene det, at tropper blev samlet med henblik på krig, medførte tab. Til eksempel kan nævnes samlingerne 1758-1762, hvor der omkom et par tusinde norske soldater, uden at egentlige krigshandlinger indtraf.¹⁹ Soldaterne tålte ikke flytningen fra små bygder med et relativt begrænset sygdomsbillede²⁰ til storbyer som København eller Rendsborg med en langt mere varieret sygdomsbillede. Et andet eksempel er Tyttebærkrigen, hvor krigshandlingerne ikke i sig selv medførte de store tab, men i løbet af vinteren døde 2-3000 soldater af sygdomme.²¹

Såvel den danske hær som flåde var arvefjenden Sverige overlegen fra 1720'erne. Op gennem 1700-tallet søgte Danmark via alliancer og forhandlinger at udvide sit territorium enten på svensk eller på nord-

¹⁹ Se nærmere herom i Lars Kiærland: *Utkommanderingen til Holsten 1758-62 (63). Et blodig 200-årsminne – uden kamphandlinger*. Oslo 1961 og Gordon Norrie: "Fra de norske troppers ophold i København 1762-1763". I *Historiske meddelelser om København*. Fjerde række, VI bind. København 1959-1960, s. 319-354.

²⁰ Se nærmere herom i f.eks. Ole Magnus M. B. Andersen: *The Great Mover. Virgin Soil Epidemics and Their Consequences*. U. publ. speciale Københavns Universitet 2000, s. 80.

²¹ Terje H. Holm: Krig, provins og helstat, i *Norsk forsvarshistorie*, bind 1., red. Rolf Tamnes og Olav Riste, Bergen 2000, s. 278.

tysk bekostning. I denne forbindelse var det danske rustningsniveau afgørende og havde international interesse.²² I den sidste tredjedel af 1700-tallet indgik Danmark i alliance med Rusland, der ligeledes havde Sverige som fjende. I fællesskab med Rusland søgte Danmark ikke blot at opretholde linieskibsflåden på ca. 30 skibe, men også at udbygge flåden til ca. 60 linieskibe – en størrelse svarende til Frankrigs. Imidlertid havde man allerede på dette tidspunkt problemer med at finde velegnet træ til flåden, hvilket var et internationalt problem i 1700-tallet.²³ Den danske stat var således ikke kun i krigs- eller kriseberedskab en tredjedel af årene i 1700-tallet, men planlagde også yderligere rustninger.

Ole Feldbæks fremstilling af 1700-tallet som den lange fred, må på baggrund af ovenstående modificeres. Feldbæk fremhæver selv, at militæret primært skulle bruges som forsvar over for ydre fjender.²⁴ Dette svarer da også bedre til de ovenfor skitserede kriser og krige, hvor man med jævne mellemrum samlede de hvervede og udskrevne soldater i såvel den stående hær som i landmilitsen, og flådens hvervede og udskrevne med henblik på krig. For de enkelte soldater og matroser var der en overhængende risiko for krigsdeltagelse. For statens indbyggere og landet som helhed er Feldbæks fremstilling langt hen af vejen rigtig, idet der kun i meget korte perioder var krig på dansk territorium i 1700-tallet i modsætning til f.eks. i 1600-tallet. I bind 2 af *Dansk udenrigspolitik's Historie* bibeholder Feldbæk sit synspunkt, men de ovennævnte krige får dog en mere fyldestgørende behandling.²⁵

Den ældre danske militærhistoriske forskning

Hæren og dens udvikling i 1700-tallet blev i 1800-tallets slutning og begyndelsen af 1900-tallet behandlet af en række officerer såsom K.C.

²² Se nærmere herom i Struwe 2000, s. 61 ff.

²³ Rasmussen 1996, s. 240 f. og Richard Harding, *Seapower and Naval Warfare, 1650-1830*, London 1999, s. 130.

²⁴ Ole Feldbæk: Den lange fred. 1700-1800, i *Gyldendals og Politikens Danmarks-historie*, red. Olaf Olsen, 2. oplag, København 1993, s. 133.

²⁵ Revanche og neutralitet. 1648-1814. Knud J.V. Jespersen - 1648-1720. Ole Feldbæk - 1720-1814. Bind 2 af *Dansk udenrigspolitik's historie*. (Red. Carsten Due-Nielsen, Ole Feldbæk & Nikolaj Petersen). København 2002. Se også Lars B. Struwe: Dansk udenrigspolitik 1648-1814. Revanche eller territoriale ønsker? I 1066 Tidsskrift for historie. Nr. 1. 2003 s. 32-34.

Rockstroh (1860-1942), Otto Vaupell (1823-1899) og P.F. Rist (1844-1926).²⁶ Deres militærhistoriske forskning bar præg af en national holdning, der ofte overskyggede en metodisk tilgangsvinkel.²⁷ Dette skal ikke ses som en nedgørelse af værkerne, men en erkendelse af, at forfatterne i høj grad var præget af nederlaget til de tyske hære i 1864 og de senere rivninger om det danske forsvar. På tilsvarende vis er de primære værker til forståelsen af den danske flåde i 1700-tallet skrevet af H.G. Garde (1790-1875) i 1800-tallet.²⁸

Anklagerne i den ældre forskning mod specielt de menige soldater var hårde. Rist skrev således: »*Ved deres Forhold vakte de Foragt for Soldaterstanden, gjorde Levnetsmidlerne dyrere, udbredte smitsomme Sygdomme og formerede Antallet af uægte Børn.*»²⁹ Den generelle holdning, som det danske historikermiljø havde – såvel inden for den af officerer skrevne militærhistorie som blandt de professionelt uddannede historikere – genfindes til dels i den internationale forsknings beskrivelse af en lang række landes hære i 1700-tallet. Således skriver R.R. Palmer: »...*To make armies of such motley hosts, of soldiers who here almost social outcasts and of officers who here often only youthful aristocrats.*...»³⁰

Denne opfattelse af primært hæren blev allerede ændret i 1986, hvor Gunner Lind tilbageviste den gamle fremstilling af den danske hær i 1700-tallet som forældet, lille og ineffektiv og med et officerskorps, der ikke havde den fornødne professionelle holdning eller uddannelse. Inden for de sidste år er der kommet to doktordisputater og to ph.d.-afhandlinger, der til dels i forlængelse af Linds artikel bringer yderligere nyt lys over 1700-tallets danske hær. Endvidere er der kommet en række mindre artikler, der belyser såvel hæren som flåden. Marinehistorisk Selskabs nye danske flådehistorie er tilsyneladende gået i stå med fredsslutningen efter Store Nordiske Krig.

²⁶ F.eks. K.C. Rockstroh: *Udviklingen af den Nationale Hær i Danmark i det 17. og 18. Aarhundrede*. København 1909-1926. Otto Vaupell: *Den danske Hærs Historie til Nutiden og den norske Hærs Historie indtil 1814*, København 1872-1876. P. Fr. Rist: *Fra Støvlet-Tiden. Kulturhistorisk bidrag til det Attende Aarhundredes karakteristik efter trykte Kilder*, København 1884.

²⁷ Om dette se f.eks. *Udvalgte problemer i dansk militærhistorie*, red. Claus C. v. Barnekow, Jesper B. Bernøe, Kaare E. Janson og Hans Christian Wolter, København 1978 og Gunner Lind: *Den dansk-norske hær i det 18. århundrede. Optimering, modernisering og professionalisering*, i *Historisk Tidsskrift*, bind 86, Hæfte 1., København 1986, s. 26 f.

²⁸ F.eks. H.G. Garde: *Den dansk-norske Sömagts Historie 1700-1814*, København 1852.

²⁹ Rist 1884, s. 24.

³⁰ R.R. Palmer, Frederick the Great, Guibert, Bülow: *From Dynastic to National War*, i *Makers of Modern Strategy from Machiavelli to the Nuclear Age*, red. Peter Paret, Oxford 1994, s. 93.

*Sociale forhold i militæret*³¹

Siden 1600-tallet havde man i Danmark haft en stående hær, og lige siden dannelsen af denne havde der været debat om brugen af landets egne indbyggere i hæren. Interessant nok er der aldrig rigtig blevet stillet spørgsmål ved det rimelige i at udskrive mænd til flåden. Op gennem 1600-tallet benyttede man sig gentagne gange af udskrevne til at fylde hullerne i den stående hvervede hær, primært i forbindelse med svenskekrigene.

De hvervede er generelt blevet fremstillet som en samling forbrydere af værste skuffe.³² Karsten Skjold Petersen har vist, at det imidlertid kun var et mindretal, der passede til denne beskrivelse for så vidt angår perioden 1774-1803, hvor den hvervede hær var under afvikling.³³ At der var en overrepræsentation af militære blandt de kriminelle står imidlertid fast, i hvert fald for så vidt angår den af Tyge Krogh undersøgte periode (ca. 1729-1756). Dette gjaldt specielt i drabssager, hvor hæren tegnede sig for en ratio på 48,2 drab pr. år pr. 100.000 indbyggere, mens den for den civile befolkning var på 2,3.³⁴ De hvervede soldater stod for en række meget makabre forbrydelser, som såvel i samtiden som i eftertiden medførte en generel negativ holdning over for de hvervede soldater.³⁵

Karsten Skjold Petersens skildring af de hvervede soldater er primært en undersøgelse af deres sociale forhold – det liv de levede – og herved klart i tråd med *new military history*, men han kommer også ind på, hvad disse soldater havde som opgave. I den forbindelse peger han på, hvordan soldaterne skulle bruges til at sikre den sociale ro i staten. Han lægger således vægten på den indre sikkerhed og ser i høj grad hæren som en kraftigt bevæbnet politistyrke.³⁶

³¹ Som almen introduktion til 1700-tallets hære kan anbefales Black 1994 og Christoffer Duffy: *The Military Experience in the Age of Reason*, London 1998 (opr.) 1987.

³² Se f.eks. Rist 1884, s.137 ff.

³³ Karsten Skjold Petersen: *Geworbne krigskarle. Hvervede soldater i Danmark 1774-1803*, København 2002, s.225-230 og s. 286-287.

³⁴ Ratioen for militære er omregnet fra militærpopulation til civilpopulation af Tyge Krogh, se nærmere herom i Tyge Krogh: *Oplysningstiden og det magiske. Henrettelser og korporlige straffe i 1700-tallets første halvdel*, København 2000, s. 78-79.

³⁵ Da der ikke er direkte sammenfald periodisk mellem Kroghs og Petersens perioder, må sammenligninger foretages med varsomhed. I Petersens periodeafgrænsning ligger der en vis svaghed, idet den betegner en overgangsperiode fra hvervet til udskreven hær. Dette gør, at de forhold, der beskrives, ikke kan være entydige, idet afhandlingen derved hverken beskriver den rent hvervede hær eller den rent udskrevne hær, men en mellemting, der fortløbende gennemgik forandringer.

³⁶ Petersen 2002, f.eks. s. 164-165 og s. 269.

Reformerne af den danske hær skete i en stadig kamp med godsejerne og med de officerer, der tjente penge på tingenes tilstand. Godsejerne kæmpede med hæren frem til stavnsbåndets løsen i 1788 om at beholde de dygtigste karle i landbruget. Soldatergerningen var principielt en ærlig profession, men den hørte til nederst i samfundet. Dette kommer også til udtryk for dem, der blev udskrevet til tjenesten inden 1788. Krogh påpeger, at landsoldaterne fra landmilitsen også var overrepræsenteret i kriminalstatistikken, men om dette skyldtes, at godsejerne udskrev de mest utilpassede og dårlige karle, eller om de blev påvirket af det militære miljø til kriminalitet, lader sig ikke besvare.³⁷

Dette var et internationalt problem, der bl.a. kendes fra Rusland, hvor godsejerne helst udskrev tyve, alkoholikere eller svagelige til militærtjenesten for selv at beholde de bedste karle.³⁸ Diskussionerne om karlemanglen på landet, der har præget landbohistorien, er i høj grad en diskussion om, hvem der havde retten til de bedste karle.³⁹ Da stavnsbåndet blev ophævet i 1788, opdagede man da også, at der var langt flere karle til rådighed, end forsvaret havde forventet.⁴⁰ Overgangen til en udskreven national hær byggede dog også i høj grad på en voksende befolkning.⁴¹

En stor del af dansk historieforskning om hæren i 1700-tallet har centreret sig om bønderne, landmilitsen og stavnsbåndets løsen, hvorved forskningen i virkeligheden ikke har beskæftiget sig med hæren.⁴² Et godt eksempel på dette er Jens Holmgaards disputats. I denne fremhæver han i forlængelse af den radikale historikertradition, hvorledes statsmagten sendte landet ud i en tåbelig krig, der næsten kun kunne

³⁷ Krogh 2000, s. 95.

³⁸ Christoffer Duffy: *Russia's Military Way to the West. Origins and Nature of Russian Military Power 1700-1800*, London 1981, s. 129.

³⁹ Birgit Løgstrup: Anmeldelse af Jens Holmgaard: - uden at landet besværes. Studier over Frederik IV's landmilit med henblik på spørgsmålet om bøndernes vilkår i øvrigt, *Historisk Tidsskrift* Bind 100. hft. 1., København 2000, s. 194 ff.

⁴⁰ Petersen 2002, s. 53.

⁴¹ Ole Feldbæk: Tiden 1730-1814, i *Danmarks Historie, Bind 4*, red. Aksel E. Christensen et. al., København 1982, s. 120 ff.

⁴² Klarest fremstår dette i forbindelse med 200 års jubilæet for ophævelsen af stavnsbåndet i 1988 med det af Claus Bjørn redigerede jubilæumsskrift *Landboreformerne – forskning og forløb*, København, 1988, hvor den militære reform, som var en af de vigtigste grunde til stavnsbåndets løsen, behandles mere end stedmoderligt. Som en opposition til den almene vinkling af stavnsbåndets løsning som en landboreform og ikke en militærreform udgav Hans Christian Bjerg i samarbejde med Værnepligtsstyrelsen *Stavnsbånd og værnepligt – omkring værnepligtsreformen 1788*, København 1988.

medføre tab.⁴³ Det synes som om, han mener, at staten ville havde kunnet forudse de tab og den krise, som Store nordiske Krig medførte på landet. Holmgaard interesserer sig ikke for militæret eller udenrigspolitikken, men reelt kun for landbosamfundets vilkår. Her viser den ene af disputatsens to svagheder sig. Man kan ikke udelukkende forstå landmilitsen (og dermed stavnsbåndet) ud fra landbrugets behov for at fastholde arbejdskraften på landet. Landmilitsen må også ses som en del af den førte sikkerhedspolitik. I denne forbindelse giver et angreb på Sverige god mening. Ved en erobring af de skånske lande ville gennemsejlingen til Østersøen igen være under fuld dansk kontrol, og arvefejden ville være markant svækket. En dansk erobring af Skåne ville have bragt Danmark op fra sin stilling som mellemmagt til en stilling som stormagt, sikret Øresundstolden og givet staten større skatteindtægter. En sådan tankegang var helt almindelig i 1700-tallet.⁴⁴

Det andet punkt, hvor Holmgaards disputats er kritisabel, er den manglende inddragelse af det internationale stof. Holmgaard sammenligner ikke med forholdene i Sverige, hvor man havde *inddelingsverket* eller i de tyske områder med Preussens kantonsystem. Imidlertid er han her helt på linie med store dele af det danske historikermiljø, der stærkt forenklet skriver om danske forhold på dansk til danskere. Holmgaards disputats kommer herved primært til at dreje sig om, hvorvidt der var stavnsbånd i perioden 1701/1702 – 1730. Palle O. Christiansen, der var officiel opponenter ved disputatsforsvaret, endte med at konkludere, at der var stavnsbånd med lille s fra 1701 til 1730, hvor militsen nedlægges, og med stort s fra 1733, hvor den genoprettes. Herved synes han at mene, at der er meget, der peger på, at der i den daglige forvaltning af landmilitforordningen og paslovene lå begrænsninger, der kan minde om stavnsbånd, men at dette først indførtes i 1733. En konklusion som Holmgaard også selv noget nølende kommer til.⁴⁵

Bindingerne til trods måtte man i statsadministrationen under Store nordiske Krig relativt hurtigt erkende, at der ikke var nok mænd at udskrive, hvorfor man i 1711 indledte reduktioner af udskrivningen. Den kamp, der var om mandskabet, skulle helt frem til 1788 være kendetegnende for overvejelser om sammensætningen af den danske del af hæren. Interessant er det, at man i Norge, hvor godsejerne var færre og svagere, kunne komme igennem med langt hårdere udskrivninger (her-

⁴³ Jens Holmgaard: - *uden at landet besværes. Studier over Frederik 4.s landmilit med særligt henblik på spørgsmålet om stavnsbånd og bønderkarles vilkår i øvrigt*. Viborg 1999, s. 175 ff.

⁴⁴ Struwe 2000, s. 30 ff.

⁴⁵ Holmgaard 1999, s. 392 ff. og Løgstrup 2000, s. 187 ff.

under også til flåden). Kampen om karlene gentager sig, hvis man ser nærmere på flåden, hvor man måtte kæmpe med de private rederier og kompagnier om matroserne. Denne kamp tabte flåden ofte, da der i rederiernes ledelse hyppigt sad centralt placerede medlemmer af regeringen, som havde klare finansielle interesser på spil.⁴⁶

Centralt i Holmgaards disputats er diskussionen om pasforordningen af 19. februar 1701. Her ser Holmgaard igen problematikken fra et primært landbohistorisk synspunkt, hvor hovedårsagen til forordningen bliver ønsket om at binde karlene (og tjenestepigerne) til godserne. Analyserer man problemstillingen fra en militærhistorisk vinkel, kan man måske komme noget tættere på årsagen til forordningens indførelse. Ikke blot i Danmark, men i hele Europa var desertation hærenes største problem. Et vigtigt element i bekæmpelsen af desertation var at opstille et kontrolkompleks, der både virkede afskrækkende over for potentielle desertører, og som kunne bruges til at fange desertører. Til dette var pas en udmærket foranstaltning, som man f.eks. søgte at indføre i Frankrig i 1711, dog uden held.⁴⁷ Hos Holmgaard fremgår dette kun som en sidebemærkning. Man må overveje, om man ikke i den danske historikertradition har overset et vigtigt redskab til at bekæmpe desertation ikke blot blandt landboere udskrevet til landmilitsen, men også blandt de hvervede.⁴⁸

Hvervning, udskrivning eller værnepligt

1700-tallets landmilits skulle vise sig at adskille sig væsentligt fra de øvrige europæiske militser. Landmilitsen skulle principielt kun bruges til landets forsvar.⁴⁹ Dette princip brød man imidlertid med i 1709, hvor landmilitsregimenter deltog i landgangen ved Råå og senere i slaget ved Helsingborg (1710), vel at mærke ikke som enkelt indstukne soldater i de hvervede regimenter, men som selvstændige regimenter. I den danske slagopstilling (primært i anden træfning) ved Helsingborg indgik såvel de udskrevne infanteri- som dragonregimenter. Den danske hærledelse var således i modsætning til den europæiske samtid (svenskerne undtaget) rede til at lade landmilitsen bruge som egentligt kampinstrument.⁵⁰ Når Holbergs Jeppe i *Jeppe på Bjerget* taler om sin militær-

⁴⁶ Ole Feldbæk: *Dansk neutralitetspolitik under krigen 1778-1783. Studier i regeringens prioritering af politiske og økonomiske interesser*, København 1971, s. 125 ff.

⁴⁷ M.S. Anderson: *War and Society in Europe of the Old Regime 1618-1789*, 1998 (opr. 1988), s. 129.

⁴⁸ Holmgaard 1999, s. 97 ff.

⁴⁹ Holmgaard 1999 s. 179-180.

⁵⁰ Anderson 1998, s. 90-94.

tjeneste, taler han om malicen og om, hvordan han kæmpede mod svenskerne.⁵¹ Med indsættelsen af landmilitsen på linie med de hvervede regimente, må man anse den danske landmilits som en del af den samlede hærstyrke, og ikke bare som et administrativt tiltag, der lettede udskrivningen af soldater.

Det er da også dette, der er den vigtigste præmis for Linds tese om, at den danske stat i forhold til landets indbyggertal var en af Europas stærkest rustede, på linie med Preussen og Sverige, og oftest den stærkest rustede overhovedet.⁵² Hærens styrke var relativt konstant i hele perioden efter at være vokset fra ca. 52.000 i 1742 til ca. 69.000 mand i 1743. For resten af perioden lå hærens styrketal på et niveau omkring 70.000 mand. Hæren var fordelt næsten ligeligt mellem Danmark (inklusive de tyske provinser) og Norge, med en vis tendens til en overvægt i Danmark.⁵³

Fra 1740'erne og fremefter gennemførtes eller søgtes gennemført en række reformer. Disse hærplaner var kendetegnet ved tre forhold. For det første søgte man at forøge antallet af udskrevne soldater på bekostning af de dyre udenlandske hvervede soldater. For det andet ønskede man at tilpasse hæren den nyeste taktiske udvikling. Og endelig ville man professionalisere officerskorpset.⁵⁴

Den 13. april 1764 blev landmilitsen i Danmark reelt nedlagt, og de udskrevne indgik herefter i den stående hær, hvorved den tvedeling af hæren, der hidtil havde eksisteret, blev ophævet.⁵⁵ Danmark fik herved en enhedshær, og reformen banede vejen for en fremtidig national udskreven hær. Den udskrevne nationale hær, som Danmark fik ved stavnsbåndsløsenet i 1788 var ganske unik set i centraleuropæisk perspektiv, idet den til dels forudskikkede de nationale hære (massehære),

⁵¹ Ludvig Holberg: Jeppe paa Bjerget eller Den forvandlede Bonde, i F.L. Liebenberg (udg.) *Den danske Skueplads eller Holbergs Comedier*, København 1876 (2. oplag), s. 64.

⁵² Lind 1986 s. 28.

⁵³ Talmateriale bygger på Otto Vaupell: Oplysninger om hærens Styrketal og Udgifterne til den i Aarene 1680-1896, i *Militært Tidsskrift*, XXVII, København 1898, s. 392-405.

⁵⁴ I modsætning til hærens officersuddannelse, der mangler yderligere undersøgelser, er flådens blevet genstand for to undersøgelser. Frank Allan Rasmussen: Tidlig teknisk uddannelse i Danmark. Søakademiet – militær opdragelsesanstalt eller videnskabeligt akademi?, i *Mark og menneske. Studier i Danmarks historie 1500-1800. Tilegnet Karl-Erik Frandsen*, red. Claus Bjørn og Benedicte Fonnesbech-Wulff. Ebeltoft 2000 samt Jacob Seerup: *Søkadetakademiet i Oplysningstiden*, København 2001.

⁵⁵ Rockstroh, K.C.: *Udviklingen af den nationale Hær i Danmark i det 17. og 18. Aarhundrede; III Bind, Tiden 1709-1808*, København 1926, s. 224-226.

der opstod i kølvandet på den franske revolution. I den internationale forskning behandles den franske ordre om *levée en masse* af 23. august 1793 som begyndelsen til disse nationale hære, men Danmark må anses for at have haft en før.⁵⁶

I 1772 og 1773 truede en krig med Sverige. I denne forbindelse afsløredes en række mangler, hvilket gentog sig under krisen i 1785. *Tyttebærkrigen* i 1788 mod Sverige, hvor danske (norske) styrker rykkede ned fra Norge og nåede frem foran Gøteborg, viste imidlertid, at man med et korps bestående af primært nationalt udskrevet mandskab kunne true svenskerne. Korpset måtte af politiske årsager opgive sin mission, og i månederne under og efter blev den dårlige logistiske funktion afdækket, da tropperne sultede. Men læren af 1788 måtte rent faktisk være, at man kunne bruge hæren, og at den kunne løse sine opgaver. Denne episode bekræfter Linds tese om den kraftige danske rustning, idet den viser, at den udskrevne hær kunne bruges – også offensivt – et forhold der står i modsætning til en lang række europæiske stater. Her gjorde to forhold sig gældende. For det første var de udskrevne og militserne i Europa generelt imod at komme væk fra hjemegnen, for det andet blev de anset for dårligt materiale. Dog brugtes de udskrevne til militserne til indstik – enkeltvis – i en række hære, eller også brugtes militsen som erstatning af styrker i fæstninger og som vagter.⁵⁷ Set i lyset af dette er det meget interessant at se, hvorledes de udskrevne i den norske del af hæren udgjorde hele regimenter, og hvordan de udskrevne i Danmark i højere og højere grad kom til at indgå i den stående hær på linie med de hvervede allerede under uddannelsen i fredstid.

I begyndelsen af 1700-tallet kom flåden til – som hæren – at bestå af såvel hvervet som udskrevet mandskab. Dette skete efter, at man i 1700 havde oplevet problemer med at få mandskab til flåden. Her greb man til det samme redskab, som man brugte ved opstillingen af landmilitsen – udskrivning af landets befolkning. Udskrivning havde man imidlertid indtil da haft i forskellige former, men problemet var, at man først

⁵⁶ Michael Howard: *Krigene i Europas historie. Krigsførelsens sammenhæng med den sociale, økonomiske og teknologiske udvikling*, København 1977 (opr. *War in European History*, Oxford 1976), s. 95 ff. og Geoffrey Best, *War and Society in Revolutionary Europe 1770-1870*, 1998 (1982), s. 84 ff.

⁵⁷ F. Tallett: *War and Society in Early-Modern Europe, 1495-1715*. London 1992, s. 82-85. Det skal bemærkes, at det er landmilitsen, der her omtales, idet der til de regulære hærstyrker i visse lande blev udskrevet soldater. Dette skete f.eks. i Preussen, Sverige og Rusland. I Preussen blev soldaterne blandet med hvervede, i Sverige udgjorde de udskrevne allerede fra 1600-tallet principielt hovedparten af hæren. Rusland havde en blandet hvervet og udskreven hær, hvor de udskrevne kunne være bundet for resten af livet.

udskrev folk ved krigsudbrud. Ved kgl. forordning i oktober 1703 startede man indrullering af søfolk i Norge, hvilket blev udbredt til Danmark i november 1704 og til dele af Slesvig i 1705.⁵⁸

Claus Rafner påpeger, at disse indrullinger betød, at en person meldte sig »frivilligt« til sørullen, hvorved han fik ret til at udøve »...*søfart og vidtløftigt fiskeri*...«. ⁵⁹ Reelt betød dette, at kun personer, der meldte sig til sørullen, det være sig på landet eller i købstæderne, måtte udøve de til søen hørende erhverv. Meldte man sig, blev man dog fritaget for personskatter og fik visse godtgørelser, hvis man boede i købstæderne.⁶⁰ Disse undtagelser genfindes til dels for det til hæren udskrevne mandskab, der i 1701 fik en række privilegier såsom fritagelse for skat og fortrinsret ved gårdfæste.⁶¹

Efter Store Nordiske Krigs hårde pres på såvel det til flåden som hæren udskrevne mandskab ophævede man i 1726 søindrulleringen. Ved landmilitsens genoprettelse i 1733 må man have vidst, at en ordning også for flåden var på vej, idet en række landdistrikter blev holdt uden for udskrivningen til hæren, og disse benævntes sølimiter. Efter at man i 1735 forgæves havde søgt kun at genindføre søindrulleringen i Slesvig, fandt søindrulleringen i 1739 sin blivende form, hvor det lykkedes at ensrette forholdene i Norge, Danmark og Slesvig, men dog ikke at få Holsten med.⁶² Det skal her bemærkes, at der fortsat fandt hvervning sted til flåden, men at denne i fredstid alt overvejende skete blandt statens indbyggere, mens man i krigstid kunne ty til hvervning på det internationale marked, f.eks. i Nederlandene og Hamburg.

Tine Damsholts afhandling har fået en hård medfart, efter at den er blevet publiceret i redigeret form. Etnologen Damsholt er blevet kraftigt kritiseret i anmeldelser i dagspressen af historikerne Kristian Hvidt, Thorkild Kjærgaard og Ole Feldbæk.⁶³ Deres kritik har været rettet mod hendes efter deres mening overteoretisering og mangelfulde kil-

⁵⁸ Jørgen H. Barfod: *Niels Juels flåde. Den danske flådes historie 1660-1720*. Marinehistorisk Selskabs skrift nr. 27., Købehavn 1997, s. 132-134 og Claus Rafner: Flådeudskrivningen under den ældre enevælde. Bidrag til det sømilitære udskrivningsvæsens historie, i *Søfart Politik Identitet tilegnet Ole Feldbæk*, red. Hans Jeppesen et. al., Handels og Søfartsmuseet på Kronborg, Søhistoriske Skrifter XIX 1996, s. 143-161 (152-157).

⁵⁹ Rafner 1996, s. 154.

⁶⁰ Rafner 1996, s. 155.

⁶¹ Lind 2000, s. 290.

⁶² Rafner 1996, s. 157.

⁶³ Thorkild Kjærgaard: Kærlighed til fædrelandet, Weekendavisen nr. 2, 12-18. januar 2001; Kristian Hvidt: Fædrelandet og borgerdyderne, *Berlingske Tidende*, 3. februar, 2001; Ole Feldbæk: Patriotisme fra oven, *Jyllands-Posten*, 26. februar, 2001.

degrundlag. Damsholt søger at vise, hvorledes der i den danske stat (herunder Holsten, Slesvig og Norge) opstod et patriotisk sindelag, der rettedes til kongen som landsfader. Patriotisme er her nøgleordet. Damsholt viser, at begrebet patriotisme er bedre end nationalisme til at beskrive bevidstgørelsen i 1700-tallet, idet patriotisme forklarer og muliggør, at tyskere, nordmænd og danskere kan have samme samlingspunkt, mens nationalisme vil umuliggøre dette.

Hvervet kontra udskreven hær er en stående diskussion i militære kredse. I 1700-tallet blev diskussionen taget op af bl.a. fremstående hærførere.⁶⁴ Udskrivning og værnepligt blev en central diskussion i 1700-tallets debat om samfundspagten, helt eksplicit findes denne tankegang hos blandt andre Jean-Jacques Rousseau (1712-1778) i *Du Contrat social* fra 1762.⁶⁵ Der skete altså en udvikling, hvor ikke blot filosofferne diskuterede de principielle fordele ved en værnepligtig hær. Damsholt søger at vise, at dette også bredte sig til borgerskabet (som Feldbæk tidligere har vist), samt til bondestanden (i modsætning til Feldbæk) i form af en disciplinering af denne i skoler, gennem prædikener, i forsvaret etc.⁶⁶ Argumentationen holder dog ikke for en nærmere kritik. Hendes kildegrundlag er for spinkelt, alt overvejende dansksproget. Det synes nærmest, som om der er sket en fravælgelse af tysksprogede kilder, hvilket ikke kan være repræsentativt for samtiden. Man må ligeledes stille spørgsmålstejn ved repræsentativiteten i de bondedagbøger og optegnelser, der bruges. Det var et mindretal af landboerne, der kunne – eller valgte at – skrive dagbøger. Derfor er disse efter al sandsynlighed levn fra de mest oplyste, som derfor har lagt sig op ad borgerskabet i byerne. I flere af de fem dagbøger og optegnelser, der refereres til, fremgår det, at man har at gøre med personer, der ville noget, og som ikke kan siges at være repræsentative for den brede landbefolkning, men at disse var en del af eliten, der kunne skrive, og som fik embeder i lokalforvaltningen. Dette giver tilsyneladende ikke Damsholt anledning til metodiske overvejelser.⁶⁷

Vigtig er Damsholts fremhævelse af indførelsen af den lette taktik og dennes implikationer på militærtjenesten. Ved at benytte soldater i løsere og mindre fremskudte enheder gives den enkelte soldat et større ansvar med en øget risiko for desertation. Imidlertid søgtes dette løst ved at favorisere disse enheder. Et middel som tydeligt havde vist sig

⁶⁴ Struwe 2000, s. 90.

⁶⁵ Jean-Jacques Rousseau: *Du Contrat social*, Paris 1995 (oprindeligt 1762), s. 197.

⁶⁶ Tine Damsholt: *Fædrelandskærlighed og borgerdyd. Patriotisk diskurs og militære reformer i Danmark i sidste del af 1700-tallet*, København 2000, s. 292 ff.

⁶⁷ Ibid. s. 314-324.

gavnligt ved de nationalt hvervede enheder – Livgarden, artilleriet og rytteriet generelt. Krogh påpeger således hvorledes rytteriet havde en lavere kriminalitetsrate end infanteriet.⁶⁸

Der er næppe tvivl om, at de nationale soldater var mere pålidelige, men om dette skal ses som et udtryk for patriotisme, national karakter eller sociale forhold, er fortsat et ubesvaret spørgsmål. I samtiden vidste man godt, at de nationale var mere pålidelige. Dette viste John Danstrup i artiklen *Kampen om den danske Hær. 1740-1766* fra 1947-49.⁶⁹ Det var en af de klare konklusioner, man kunne drage af sammendragningen af hæren i Nordtyskland i perioden 1758-1762, hvor specielt det norske rytteri blev brugt til at sikre lejrene mod desertation.

Damsholt får heller ikke rigtigt gjort op med begrebet den nationale hær. Nationalhær vil kun kunne dække den norske del af hæren. Hærens loyalitet var ikke rettet mod en nation eller stat, men mod kongen (der var hertug for såvidt angår Holsten). At kalde hæren for den patriotiske hær vil derfor ligeledes være forkert. Nemtest – og mest præcist – vil være udskreven hær. Imidlertid er man her fanget af såvel datidens brug af ordet national om den udskrevne del af hæren, og af eftertidens – specielt Rockstrohs brug af begrebet national.⁷⁰

Konklusion

Den seneste forskning har bragt en række nye forhold for dagen og belyst og underbygget ældre resultater. Vi har nu fået underbygget, at der skete en udvikling i løbet af 1700-tallet, hvor befolkningen i højere grad blev brugt til landets forsvar. Fra statsmagtens side skete dette ud fra økonomiske hensyn – en udskreven hær og flåde er og bliver billigere end en hvervet. Imidlertid havde man et andet økonomisk hensyn at tage højde for – landbrugets og handelens tarv. Det lykkedes først for hæren at få overtaget i kampen mod godsejerne i 1788 ved stavnsbåndets løsen (den tilsvarende kamp tabte flåden), hvorved hele bondebefolkningen kunne udskrives.⁷¹ Dette må have højnet kvaliteten af mandskabet. Samtidig skete der en bevægelse i opfattelsen af at deltage i landets forsvar. I hvert fald blandt det bedre borgerskab talte man om fædrelandskærlighed og forpligtelser til at forsvare landet.

⁶⁸ Krogh 2000, s. 76. I øvrigt tager Krogh fejl i antagelsen om, at enhederne var lønnet ens. Se f.eks. Petersen 2002, s. 202-203.

⁶⁹ John Danstrup: *Kampen om den danske Hær. 1740-1766*, i *Historisk Tidsskrift* 11 Rk.. 2. Bd. 1947-1949, s. 1-60.

⁷⁰ Se Rockstroh 1909-1926, passim.

⁷¹ »Hele« – skal tages med et gran salt, idet der fortsat fandtes en række undtagelser, men det vigtige blev, at udskrivningen fjernedes fra godsejeren.

Imidlertid mangler forskningen at belyse de forskellige frivillige enheder (herunder graden af frivillighed), der blev opstillet under Napoleonskrigene. Meldte borgerskabet sig under fanerne, da fjenden stod for døren?

Et af de vigtigste ubesvarede spørgsmål er, hvad staten skulle med så stor en hær. Holmgaard konstaterer blot, at man havde brug for en landmilit, men gør sig reelt set ingen tanker om, hvad den skulle bruges til. Lind har vist, at Danmark var en af de relativt stærkest rustede stater i Europa. Men forskning i, hvad man skulle bruge hæren til, mangler næsten totalt. Skjold Petersen påpeger brugen af hæren til opretholdelse af den indre sikkerhed, mens Feldbæk peger på den ydre fjende. Generelt er det en alt for snæver synsvinkel præget af en fredstradition i den danske historiske forskning, der mener, at Danmark siden 1720 ikke havde tanker om ekspansion. Hovedparten af de danske alliancetraktater indgået i 1700-tallet tyder på, at den danske stat i samarbejde med Rusland rent faktisk ønskede at benytte sin militære overmagt over for Sverige til en udvidelse af det danske territorium. Disse tanker synes først at være ændret i 1780'erne, hvor man skifter holdning og anser Rusland for så stor en magt, at det er rart at have Sverige som stødpude. Imidlertid mangler vi her yderligere studier af sikkerhedspolitikken – den tredje pind i *new military history*.

Kriminaliteten i den hvervede hær, som den ældre forskning fremhævede, er blevet komparativt belyst af Tyge Krogh. Samtidig har Karsten Skjold Petersen vist, at denne overrepræsentation i kriminaliteten udgjordes, i den af ham undersøgte periode, af et mindretal af soldaterne. Den hvervede hær kan således ikke ses som en homogen masse, men må ses som mange meget forskellige personer, der dog har det til fælles, at de alle levede under kummerlige forhold. Både Kroghs disputats og Petersens afhandling bygger på store kildestudier, der inviterer til videre analyser, og begge arbejder med en historieforståelse, der er klart i tråd med *new military history*. Med deres arbejder får man en større forståelse for ikke blot det militære i 1700-tallet, men også for de civile samfundsforhold. På samme vis søger Damsholt at kombinere studier af det militære med bl.a. skolerne. Desværre er hendes kildemateriale væsentlig mere spinkelt, hvilket er problematisk. Til Damsholts fordel tæller, at den danske stat havde stor tillid til sine udskrevne soldater og brugte dem i hele perioden i offensive operationer som selvstændigt virkende enheder. Herved var tankerne om patriotisme på linje med den reelle brug af landets (bonde-)befolkning.

Den danske historiske forskning om 1700-tallet, der kan indplaceres i *new military history*, har vist at soldater også er mennesker, og som sådan bør undersøges af historikere. Det vigtigste ved Kroghs, Petersens og Damsholts værker er således, at det nu er legitimt at arbejde med militærhistorie, og at man kan skrive disputatser og ph.d.-afhandlinger om dette emne.